

Komparácia onomaziologických charakteristík ruských neologizmov prelomu 19./20. storočia a 20./21. storočia

Ján Teodor Gajdoš

Inštitút rusistiky

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Comparison of Onomasiological Characteristics of Russian Neologisms at the Turn of the 20th Century and 21st Century

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 58-64

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6425-6776>

This article provides an analysis of two groups of Russian neologisms from two different eras: the first group includes neologisms from the late 20th and early 21st centuries, and the second group includes neologisms from the turn of the 19th and 20th centuries. Based on the theory of lexical motivation, neological lexemes with word-forming motivation were selected, which were then compared according to various onomasiological features: onomasiological structure, onomasiological category, and motive.

Keywords: neologism, lexical motivation, onomasiology, diachronic comparison, onomasiological category

Úvod

Lexikálna rovina jazyka je v najväčšej miere vystavená zmenám spôsobeným vzájomnou interakciou jazyka, používateľov jazyka a spoločensko-politických faktov a zmien (Ološtiak, 2017). Dané zmeny v lexikálnej rovine sa prejavujú viacerými spôsobmi, pričom jednou z najvýraznejších je obohacovanie slovnej zásoby o nové jednotky – neologizmy. Vďaka vyššie uvedenému preto lexikálna rovina ponúka mnoho spôsobov komparatívneho výskumu jazyka, tak synchronného, ako aj diachrónneho. Obdobie prelomu 19. a 20. storočia a následne 20. a 21. storočia ponúka široké množstvo podnetov na lingvistický výskum. Predpokladom toho je prítomnosť mnohých paralel v daných epochách, ktoré zahŕňajú viaceré spoločenské zmeny, tlaky a tendencie, ktoré následne ovplyvňujú podobu jazyka, spôsobujú vznik neologizmov a ovplyvňujú ich fungovanie v jazyku i reči. V daných obdobiach je paralelných tendencií niekoľko, v stručnosti možno zopár hlavných uviesť. Prvou je búrlivý vedecko-technický rozvoj (v prvom období vznikala rozhlas, zintenzívňovalo sa hromadné využívanie železničnej dopravy a pod.; v druhom období možno spomenúť vznik internetu). Druhou sú politické zmeny – v oboch obdobiach dochádzalo najprv k postupnej, potom k náhlej zmene z jedného politického systému na iný.

Jednou z možností analýzy zmien v lexike je onomaziologická analýza neologizmov, pričom v príspevku vychádzame najprv z teórie lexikálnej motivácie. Onomaziologická analýza neologizmov môže napovedať, ktoré podnety (z rôznych jazykových hľadísk) si nositelia daného jazyka vyberajú za základ nových pomenovaní a východisko rozširovania slovnej zásoby. Nie je možné jednoznačne určiť, ktoré slovo ešte je neologizmom a ktoré už stratilo svoj neologický príznak (Horecký, 1986). Na to, ktoré slovo ešte nestratilo svoj neologický príznak, jestvujú viaceré pohľady. Od pomerne ľahko určiteľného (napríklad slová, ktoré sa objavili v jazyku po určitej časovej hranici, pre slovenský kontext by išlo napr. o rok 1989) až po neurčitý sociologický prístup (za neologizmy sa pokladajú slová, ktoré vznikli za života generácie, ktorá ich používa) (Golovin, 1966). „Neologizmy [...] nevznikajú len v prípade potreby pomenovať nový denotát [...], ale aj z komunikačno-pragmatických dôvodov, keď sa staršie pomenovanie nahrádza novým s cieľom aktualizácie“ (Ološtiaková – Ološtiak – Rešovská, 2015, s. 833).

Za základ tohto príspevku boli vybrané dve skupiny neologizmov, po jednej z každého skúmaného obdobia. Pre prvé obdobie (prelom 20. a 21. storočia) boli vybraté neologizmy, ktoré sa v ruskom jazyku objavili koncom osemdesiatych rokov 20. storočia, resp. po roku 1991, ktorý predstavuje výrazný sociolingvistický medzník. Druhé obdobie bolo vymedzené osemdesiatymi rokmi 19. storočia a rokom 1914 (začiatkom prvej svetovej vojny).

Primárnym teoretickým východiskom predkladanej práce je teória lexikálnej motivácie. Pre českú a slovenskú lingvistiku boli významné práce M. Dokulila, najmä *Tvoření slov v češtině* (1962), v ktorej načrtol teóriu motivácie a opísal tri typy motivácie – imitačnú, morfológickú (čiže slovotvornú) a sémantickú (Furdík, 2005). V slovenskej lingvistike teóriu motivácie ďalej rozpracúvali najmä J. Horecký, J. Dolník, K. Buzzásyová a J. Furdík. Najnovšie výskumy v tejto oblasti uskutočňuje M. Sokolová, K. Vužňáková a M. Ološtiak; najmä posledný menovaný nadväzuje na Furdíkovu koncepciu. V rovnakom čase sa teóriou lexikálnej motivácie zaoberala aj ruská lingvistika. V nej však bol v počiatkoch výskumu výrazný rozdiel medzi tým, ako jednotlivé školy, prúdy, resp. autori vnímali význam slova motivácia. Postupom času sa teória motivácie aj v hlavnom prúde ruskej lingvistiky ustálila a zblížila aspoň sčasti a v základných otázkach (takisto sa v teoretických základoch odvoláva na F. de Saussura).

M. Ološtiak (2011, 2015), nadväzujúc na J. Furdíka (2008), sa snaží dôkladnejšie analyzovať jednak jednotlivé motivačné typy, ale aj ich vzájomnú interakciu, motivačnú relačnosť. Tento príspevok vychádza z Furdíkoveho modelu prepracovaného a doplneného M. Ološtiakom (2011, 2015).

V nami analyzovanom súbore sa vyskytujú nasledujúce typy motivácií: slovotvorná, syntaktická, abreviačná, interlingválna, morfológická a sémantická.

Komparácia

Príspevok sa venuje intralingválnemu diachrónnemu porovnávaniu – predovšetkým z hľadiska motivácie – vybraných neologických pomenovaní mužských osôb (bez bližšej špecifikácie). Východiskovou jednotkou pri vytváraní a následnej analýze súborov neologizmov bola lexia, „pretože ide o elementárnu jednotku na úrovni pomenovania, spojenie jednej formy s jedným obsahom. Práve lexia je nositeľom lexikálnych motivácií, a teda určovanie motivačných typov sa musí viazať primárne na ňu, nie na lexému ako celok“ (Gianitsová-Ološtiaková – Ološtiak, 2017, s. 74).

Prvá skupina skúmaných lexém, predstavujúca výber neologizmov z prelomu 20. a 21. storočia, pôvodne obsahovala 245 jednotiek. Pomenovania mužských osôb predstavujú pomerne široko rozvíjajúcu sa oblasť slovnej zásoby, ako to uvádza aj Z. Opavská (2005, s. 19): „V neologickej vrstve slovnej zásoby tvoria nové pomenovania osôb veľmi početnú a z hľadiska tvorenia aj rôznorodú skupinu...“ [prekl. J. T. G.]. Ich vznik súvisí najmä s „radom mimojazykových faktorov. Patrí k nim pohyb a zmeny v politickej a hospodárskej sfére, zmeny v spoločenskom a kultúrnom živote...“ (Opavská, 2005, s. 20) [prekl. J. T. G.]. Výber pomenovaní mužských osôb bol preto na základe charakteristik vybraných období ideálny. Hľadanie a výber daného súboru lexém bolo pomerne jednoduché – využívali sa najmä ruské pendanty slovenských neologizmov zhromaždených pri vytváraní *Slovníka slovenských neologizmov* jeho autormi, prípadne metódou hľadania v korpusoch a online, ako aj v slovníkoch (napríklad *Tolkovyj slovar russkogo jazyka načala XXI veka. Aktualnaja leksika*, 2006). Súbor neologizmov daného obdobia sa vyznačuje vysokou mierou prítomnosti lexém súvisiacich so vznikom nových povolání, resp. ich variácií (*канистерапевт, геоинформатик*), so zvýšenou mierou využívania niektorých bázoidov, resp. sufixov a prefixov (*экс-политик, граффитист*) alebo s predstaviteľmi hnutí, štýlov, režimov a ich upresnení (*евродепутат, европессимист*). V danom súbore sa v malej miere vyskytovali aj okazionalizmy.

Druhý súbor lexém, teda neologizmy z prelomu 19. a 20. storočia, bolo náročnejšie zostaviť najmä z dôvodu absencie podrobného spracovania lexiky daného obdobia vo všeobecnosti, absencie špecializovaných korpusov zameraných na toto obdobie a pod. Vhodné neologizmy sa získavali manuálnou percepciou z dobových materiálov, najmä z dobovej tlače (napríklad z denných novín *Земщина*, ale aj z dobových prepisov rokovaní v Štátnej Dume, z denníkov cára Mikuláša II. atď.). Získaný materiál bol následne skúmaný a preverovaný, napríklad vo výkladových slovníkoch je pri niektorých lexémach uvedený približný dátum ich prvého použitia, resp. používania (*белоподкладочник* sa charakterizuje ako „истор., разг., презр. студент из богатой семьи (в речи российских студентов-разночинцев во второй половине XIX — начале XX в.)“; Averina, 2002). Celkovo bolo vybraných 53 neologizmov pomenúvajúcich osoby mužského pohlavia z daného obdobia. V tomto súbore boli ponechané aj okazionalizmy (*Бесцветный вожак*) a ironické pomenovania jednotlivcov (*хитрый Митрий, граф Полусахалинский*).

motivácia	20./21. storočie	percent. podiel	19./20. storočie	percent. podiel
slovotvorná	197	80,5 %	29	55 %
abreviačná	1	0,5 %	4	7,5 %
syntaktická	13	5,5 %	16	30 %
interlingválna	30	12,5 %	3	5,5 %
morfológická	1	0,5 %	1	2 %
sémantická	3	0,5 %	0	0 %

Tab. 1¹ Lexikálne motivácie

¹ Všetky percentá sú zaokrúhľované na maximálne jedno desatinné miesto.

V tabuľke č. 1 sa nachádzajú absolútne počty zistených neologizmov v súčasnej ruštine (prelom 20. a 21. storočia) podľa ich lexikálnej motivácie, s uvedením percentuálneho podielu jednotlivých neologizmov podľa lexikálnej motivácie na ich celkovom počte, a analogické údaje k neologizmom z prelomu 19. a 20. storočia. Z tabuľky č. 1 vyplýva niekoľko faktov. Súčasné neologizmy sú omnoho viac slovotvorne motivované, ako boli tie spred približne 100 rokov. Pri vzniku nových lexém v záverečnej fáze existencie Ruského impéria sa v omnoho väčšej miere využívala abreviačná motivácia (7,5 % podiel neologizmov oproti súčasnému 0,5 % podielu), ale najmä syntaktická motivácia (30 % podiel oproti 5,5 % podielu). Tento vysoký podiel syntakticky motivovaných lexém by sa čiastočne dal vysvetliť skúmanou vzorkou, resp. jej obmedzeniami – keďže vysoký podiel zo skúmaného súboru tvorili prezývky politikov a iných spoločenských dejateľov, resp. verejne známych osôb (*krasnyj admiral Maťušenko, graf Polusachalinskij*). Na druhej strane bolo možné predpokladať, že napriek dovtedy nebývanej globalizácii a zintenzívňovaní medzinárodných kontaktov, rozvoju vedy a techniky tvorili interlingválne motivované neologizmy len 5,5 % na prelome 19. a 20. storočia, zatiaľ čo v súčasnosti tvoria až 12,5 % z nových lexém, čo svedčí o narastajúcej tendencii preberania slov z iných jazykov a zrýchľujúcom sa tempe vzájomného ovplyvňovania sa jazykov (resp. vplyvu globálne dominantného/dominantných jazykov na iné jazyky vo väčšej miere ako pred 100 rokmi).

Z dôvodu väčšej jednoznačnosti a prehľadnosti sme pristúpili k onomaziologickej komparácii výlučne slovotvorne motivovaných neologizmov. Ako prvý krok možno porovnať onomaziologické štruktúry neologizmov oboch skúmaných období.

onomaz. štruktúra	20./21. storočie	percent. podiel	19./20. storočie	percent. podiel
OB – OP	95	48 %	12	41 %
OB – (OS) – OP	98	50 %	12	41 %
OB – (OS) – (OP2<-OP1)	0	0 %	5	17 %
OB – OS – OP	3	1,5 %	0	0 %
OB – (OS) – (OP1->OP2)	1	0,5 %	0	0 %

Tab. 2 Onomaziologická štruktúra²

Lexémy typu *правопорядец* [pravoporiadec] a *черносотенец* [černosotenec]³ možno vnímať aj ako OB – (OS) – OP (ten, ktorý (má vzťah k) čiernej sotne), alebo aj ako OB – (OS) – (OP2<-OP1). Keďže *черная сотня* je syntakticky motivovaná jedna lexéma, rozhodli sme sa neologizmy daného typu vnímať ako OB – (OS) – OP, podobne ako napríklad súčasný neologizmus *геоинформатик* [geoinformatik]. Lexémy *четвертьцензовик* [četvert'cenzovik] a *полуцензовик* [polucenzovik]⁴ sa dali vnímať ako OB-OP alebo aj ako OB-(OS)-(OP2<-OP1), my sme ich

² OB – onomaziologická báza, OS – onomaziologický spoj, OP – onomaziologický príznak.

³ Z prelomu 19. a 20. storočia.

⁴ Taktiež.

vnímali ako OB-(OS)-(OP2<-OP1), keďže sme nenašli doloženú lexému *цензовик ani lexémy *четверть ценз/*пол ценз, ktoré predstavovali iba voľné syntagmy.

Ďalší spôsob komparácie neologizmov je založený na onomaziologických kategóriách, do ktorých ich možno zaradiť. Keďže okruh lexém bol vymedzený pomerne úzko, dalo sa ich zatriediť do šiestich skupín, uvedené triedenie je spracované podľa výskumu K. Vužňákovvej, (2006):

onomaz. kategória	20./21. storočie	percent. podiel	19./20. storočie	percent. podiel
činiteľský názov	7	3,5 %	3	10 %
konateľský názov	104	53 %	10	35 %
názov konateľa deja	1	0,5 %	4	14 %
relatívum	35	17,5 %	7	24 %
kvalitatívnosť	39	20 %	5	17 %
názov nositeľa vlastnosti	8	4 %	0	0 %
názov činiteľa deja	3	1,5 %	0	0 %

Tab. 3 Onomaziologické kategórie

Ako vyplýva z tabuľky č. 3, najviac zastúpenou onomaziologickou kategóriou v obidvoch skúmaných súboroch bola kategória *konateľský názov*, do ktorej patria lexémy, ktoré majú význam „ten, kto (má vzťah k) Smot“, čiže lexémy so substantívnym motivantom (desubstantíva); v prvej skupine to boli lexémy ako *агропурист* [agroturist], *яблочник* [jabločnik], v druhej skupine (prelom 19. a 20. storočia) napríklad *отрубник* [otrubnik], *конституционалист* [konstitucionalist]. Ďalšími dvoma najvýznamnejšími kategóriami v obidvoch prípadoch boli relatíva (deriváty s významom „vzťah + Smot“, napríklad *экс-агент* [eks-agent] a *около-художник* [okolo-chudožnik]) a kvalitatíva (kompozitá s významom „Smot + Smot“ alebo „Adjmot + Smot“, napríklad *афроамериканец* [afroamerikanec] a *дымократ* [dymokrat]).⁵

onomaz. motív	20./21. storočie	percent. podiel	19./20. storočie	percent. podiel
činnosť	7	3,5 %	4	14 %
osoba	37	19 %	1	3,5 %
predmet činnosti	96	49 %	12	41 %
vlastnosť + osoba	30	15 %	8	27,5 %
osoba + predmet činnosti	5	2,5 %	0	0 %
osoba + vlastnosť	2	1 %	0	0 %

⁵ Prvý príklad v zátvorke je súčasný neologizmus, druhý je z prelomu 19. a 20. storočia.

predmet činnosti + činnosť	4	2 %	0	0 %
predmet činnosti + osoba	8	4 %		
vlastnosť	8	4 %	0	0 %
vlastnosť + pred- met činnosti	0	0 %	4	14 %

Tab. 4 Onomaziologický motív

V obidvoch klasifikáciách môže nižšia diverzita neologizmov z prelomu 19. a 20. storočia pri triedení podľa onomaziologických kategórií aj onomaziologických motívov súvisieť s oveľa menšou výskumnou vzorkou neologizmov z daného obdobia.

Vyššie uvedené percentuálne rozdiely v zastúpených onomaziologických motívoch sú vo veľkej miere podobné, v najvýznamnejšej kategórii (predmet činnosti) ide o posun menej ako 10 % pri cca. 50 % podiele. Pri onomaziologickom motíve „predmet činnosti“ je motívom nových lexém substantívum, ku ktorému má osoba zastúpená neologickým pomenovaním vzťah (napríklad *опросчик* [oprosčik] a *цеховик* [cechovik]).⁶ Jediný výraznejší rozdiel je pri onomaziologickom motíve *osoba*; medzi súčasnými neologizmami sa nachádzala pomerne veľká skupina neologizmov s prefixom *ex-* (*экс-партнёр*, *экс-журналист*), prípadne *euro-* (*еврокритик*, *евродепутат*) alebo *anti-* (*антиглобалист*), čo do veľkej miery ovplyvnilo výslednú štatistiku, keďže takáto výrazná slovotvorná motivácia prefixami nebola na prelome 19. a 20. storočia v tvorbe neologizmov pozorovaná.

Záver

V štúdiu boli analyzované dva súbory neologizmov z dvoch období. Prvý súbor obsahoval súčasné neologizmy, respektíve ruské pendanty slovenských neologizmov z pripravovaného *Slovníka slovenských neologizmov*, východiskovými rokmi pre ich zaradenie ako neologických bolo rozpätie 1989 – 1991. Druhý súbor obsahoval neologizmy získané percepciou lexém z rôznych písomných zdrojov z prelomu 19. a 20. storočia (od osemdesiatych rokov 19. storočia do roku 1914), ktoré možno z dobového hľadiska hodnotiť ako neologické. Pri porovnávaní jednotlivých neologizmov podľa ich lexikálnej motivácie sa zistilo, že v obidvoch skupinách výrazne prevládala slovotvorná motivácia, neologizmy z prelomu 19. a 20. storočia však boli výrazne častejšie motivované abreviačne (7,5 %) a syntakticky (29,5 %) oproti súčasným neologizmom (0,5 % a 5,5 %), ktoré sú zase motivované častejšie interlingválne (12,5 % oproti 5 %). Pri následnom porovnávaní obidvoch skupín z onomaziologického hľadiska vyplynulo, že okrem niektorých, štatisticky nie veľmi výrazných rozdielov sa približne zhodovali obidve skupiny neologizmov. V onomaziologickej štruktúre boli najviac zastúpené štruktúry OB-OP a OB-(OS)-OP približne proporčne; z hľadiska onomaziologických kategórií prevládala kategória konateľský názov, nasledovaná relatívami a kvalitatívami; z hľadiska onomaziologického motívu prevládal motív „predmet činnosti“, zastúpený v súčasnosti približne 50 %, na prelome 19. a 20. storočia približne 40 %. Jedinou výnimkou bol onomaziologický motív „osoba“,

⁶ Príklady sú z prelomu 19. a 20. storočia.

ktorý je v súčasnosti veľmi produktívny (*экс-партнёр, античитатель*). Tieto poznatky môžu poslúžiť ďalšiemu skúmaniu vývoja nielen neologickej lexiky v diachrónnom aspekte.

LITERATÚRA

- AVERINA, Svetlana Andrejevna (ed.). 2002. *Rossijskij gumanitarnyj enciklopedičeskij slovar*. Moskva: Humanit. izd. centr VLADOS: Filologická fakulta S.-Peterb. gos. un-ta, 2002. ISBN 5-691-00675-4, 5-8465-0021-8.
- FURDÍK, Juraj. 2005. Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii. In: OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia (eds.). *Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin*. Košice: Vydavateľstvo LG, 2005, s. 383 – 390. ISBN 80-969447-5-4.
- GOLOVIN, Boris Nikolajevič. 1966. *Vvedenije v jazykoznanije*. Moskva: Vysšaja škola, 1966.
- HORECKÝ, Ján. 1986. Neologizmy v súčasnej spisovnej slovenčine. *Kultúra slova*, 1986, roč. 20, č. 1, s. 6 – 13.
- OLOŠTIAK, Martin (ed.). 2015. *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015. ISBN 978-80-555-2476-4.
- OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia. 2019. Spôsoby tvorenia pomenovaní a lexikálna motivácia. In: JANOVEC, Ladislav (ed.). *Propria a apelativa – aktuální otázky*. Pedagogická fakulta UK – Ústav pro český jazyk AV ČR, v. v. i., 2019, s. 73 – 86. ISBN 978-80-7603-007-7.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia – OLOŠTIAK, Martin – REŠOVSKÁ, Soňa. 2015. Slovotvorná motivácia a temporálna motivácia. In: OLOŠTIAK, Martin (ed.). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015, s. 830 – 908. ISBN 978-80-555-2476-4.

.....

Mgr. Ján Teodor Gajdoš
 Inštitút rusistiky
 Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
 Ul. 17. novembra 1
 080 01 Prešov
 Slovenská republika
 jan.teodor.gajdos@smail.unipo.sk